

საწვავის ბაზრის კონიუნქტურა საქართველოში

ლაშა მგელაძე

ეკონომიკის დოქტორი,
სტუ-ს ასისტენტ-პროფესორი

ანოტაცია

ნაშრომი შეეხება საქართველოს საწვავის ბაზარზე არსებულ მდგომარეობას. გაანალიზებულია შესაბამისი ბაზარზე ბოლო ათი წლის მანძილზე არსებული მდგომარეობა. მიმოხილულია ბაზრის შესაბამისი მაკონტროლებელი დანებებულებების მიერ ჩატარებული კვლევები, მონიტორინგის დოკუმენტები. გამოკვეთილია ტენდენციები, თუ რა შედეგების მომტანი შეიძლება იყოს კონკურენტული გარემოს დამკვიდრების მიმართულებით განხორციელებული ქმედებები; ასახულია სახელმწიფოს მიერ/სახელმწიფო დანებებულებების მიერ გადადგმული ნაბიჯები და შეფასებულია შესაბამისი ბაზარზე კონკურენტული მდგომარეობის ეფექტიანობის გაზრდასთან მიმართებაში; მოპოვებული ინფორმაციის დამუშავების, შესაბამისი სახელმწიფო ინსტიტუტების მიერ ბაზარზე განხორციელებული კვლევების ანალიზისა და გამოკვეთილი ტენდენციების ურთიერთ შეჯამების შედეგად ჩამოყალიბებულია დასკვნები და რეკომენდაციები, რამდენად კოორდინირებულად მოქმედებს სახელმწიფო აპარატი კონკურენტული გარემოს სრულყოფის მიმართულებით, რამდენად ეფექტიანია გადადგმული ნაბიჯები, რამდენად სრულყოფილად ასახავს რეალობას განხორციელებული კვლევები და შემოთავაზებულია რეკომენდაციები როგორც კონკრეტულად - საწვავის ბაზარზე კონკურენციის სრულყოფის ისე კონკურენციის კონტროლის ინსტიტუციური თუ ფუნქციური სრულყოფის მიმართულებით.

ბოლოს დასკვნაში, რეკომენდაციებთან ერთად ნათქვამია, რომ კონკურენცია საწვავის ბაზარზე უფრო მითია ვიდრე რეალობა, რადგან მთელი რიგი საკითხებისა ჯერ კიდევ ბუნდოვანი და დასაზუსტებელია.

საკვანძო სიტყვები - კონკურენცია, საწვავის ბაზარი, სახელმწიფო რეგულირება, კონცენტრაცია, სახელმწიფო შესყიდვები, კონსოლიდირებული ტენდერი.

FUEL MARKET CONJUNCTURE IN GEORGIA

Lasha Mgeladze

PHD, economics

Assistant-Professor of GTU

ABSTRACT

The paper concerns the current situation in the Georgian fuel market. The situation in the relevant market over the last ten years has been analyzed. Stud-

ies and Monitoring documents and studies conducted by relevant market regulatory bodies are reviewed. The trends are highlighted, what results can be brought by the actions taken in the direction of establishing a competitive environment; The steps taken by the state institutions are outlined and evaluated in relation to increasing the effectiveness of competitive conditions in the relevant market; Conclusions and recommendations have been formed as a result of processing the obtained information, the analysis of the researches carried out by the state institutions regarding the market and the mutual summation of the identifies trends; How coordinated the state apparatus is in the direction of improving the competitive environment; How effective are the steps taken, how precisely the conducted studies reflect the reality; and recommendations are offered, both, specifically in the direction of improving competition in the fuel market, as well as institutional or functional improvement of competitive environment.

Finally, the conclusion, together with the recommendations, states that the competition on the fuel market is more of a myth than a reality, as a number of issues are still unclear and need to be clarified.

Key words - Competition, fuel market, state regulation, concentration, State procurement, Consolidated tender

შესავალი

ქვეყნის განვითარების ხარისხი, მისი სწრაფად განვითარების ტემპი, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ გარემოსა და სახელმწიფოს მიერ სწორი პოლიტიკის შემუშავებასა და მის ეფექტიან აღსრულებაზე გადის. არის, ძირითადი მიმართულებები, საკითხები, პროდუქტები, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარების დონესა და მისი სწრაფად ზრდის ხარისხზე.

ერთ-ერთი ძირითადი პროდუქტი, რომლის ფასი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკაზე არის საწვავი. საწვავის ფასი ჯაჭვური რეაქციით მოქმედებს როგორც ეკონომიკაზე, ისე პროდუქტის ფასზე ქვეყანაში. შესაბამისად, საწვავთან დაკავშირებული საკითხები დიდი განხილვის და მსჯელობის საგანი ხდება ქვეყანაში. აგერ უკვე ბოლო 20 წელია აღნიშნულ საკითხს აქტუალობა არ დაუკარგავს. საწვავის ფასი, როგორც პოლიტიკური განხილვის/დაპირისპირების, ისე ეკონომისტებისა თუ სხვადასხვა სპეციალობების მქონე

ადამიანების კვლევის საგანია. ხშირად ისმის სხვადასხვა ტიპის ბრალდებები, როგორც პოლიტიკურ ქრილში, ისე საკითხისადმი მიდგომის (ნამოჭრილი პრობლემის აღმოფხვრისათვის გადადგმული ნაბიჯების) არაეფექტიანობის კუთხით.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე გადაწყვეტილებით განვიხილოთ საწვავის ბაზარზე არსებული მდგომარეობა - შევავსოთ ბაზარზე ჩატარებული ესა თუ ის კვლევა, ბაზარზე კონკურენციის გაზრდისთვის (კონკურენტული ფასის არსებობისთვის) გადადგმული ნაბიჯების ეფექტიანობა, წარმოვადგინოთ სურათი (ჩვენი გადასახედიდან რეალური სურათი), რა მდგომარეობაა ბაზარზე ბოლო 20 წლის მანძილზე და შევიშუშაოთ სიტუაციის გაუმჯობესების რეკომენდაციები.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ არ გაგვაჩნია საკმარისი რესურსი და გავლენა იმისთვის, რომ თავად მოვახდინოთ ბაზრის სრულფასოვანი კვლევა. ამიტომ, ჩვენს მიერ ჩატარებულ კვლევასთან, მოპოვებულ ინფორმაციასთან ერთად განვიხილავთ შესაბამისი ორგანოების მიერ უკვე გაკეთებულ კვლევებსა თუ გადადგმულ ნაბიჯებს; მოვახდენთ მათ შეჯამებას და ბაზარზე არსებული ტენდენციების (გადადგმული ნაბიჯების ეფექტიანობის) იდენტიფიცირებას.

ამასთან, ნაშრომში მოყვანილია მაგალითები და არგუმენტები სხვადასხვა საჯარო დაწესებულებებისა და თანამდებობის პირების გადაწყვეტილებებისა თუ ქმედებების შესახებ, რამაც შეძლება გააჩინოს განცდა, რომ ნაშრომი პოლიტიკურ ხასიათს უფრო ატარებს ვიდრე მეცნიერულს, თუმცა ეს არ იქნება რეალობასთან ახლოს. არაერთხელ გვითქვამს და ეხლაც აღვნიშნავთ, რომ ეკონომიკური კანონების მოქმედება იცვლის სახეს, მაშინ როცა საქმე გვაქვს სახელმწიფოებთან, გეოპოლიტიკასთან. ანუ, მაშინ როდესაც დედამიწის ტერიტორია დაიყო სხვადასხვა ქვეყნების საზღვრებად უკვე მოვექცით პოლიტიკურ ეკონომიკაში (წარმართველი გახდა პოლიტიკური ეკონომიკა), სადაც ეკონომიკური კანონების ეფექტიანად მოქმედება დამოკიდებულია სახელმწიფოს მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე. სახელმწიფო, ჩინოვნიკი თავისი გადაწყვეტილებებით, ქმედებებით ან უწყობს ხელს ეკონომიკური კანონების თავისუფლად მოქმედებას და ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას ან აფერხებს წინსვლას. მაგალითად, ეკონომიკური ისტორიის საგნის შესწავლის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება სწორედ სახელმწიფოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების (მისი ეკონომიკური პოლიტიკის) ისტორიულ, ეკონომიკურ კონტექსტში დანახვა და გააზრებაა [7, გვ.6-7] რადგან ეკონომიკა პირდაპირ კავშირშია როგორც სახელმწიფო გადაწყვეტილებების ეფექტიანად აღსრულებასთან ისე სოციალურ-ეკონომიკურ პროგრესთან. *მმართველ*

ლის გადაწყვეტილებები, როგორი ჭკვიანური და გენიალური გადაწყვეტილებაც არ უნდა იყოს ის, უმეტეს შემთხვევაში განიროლია კრახისთვის, სათანადო ეკონომიკური საფუძვლის გარეშე და პირიქით, მმართველის სწორი გადაწყვეტილებების (სტიმულების გარეშე) გარეშე ვერ იქმნება ეფექტიანი ეკონომიკური მდგომარეობა/საფუძველი. შესაბამისად, გვინდა არ გვინდა (ჟღერს თუ არა მეცნიერულად) საკითხის მეცნიერული კვლევისას აუცილებელია, მათ შორის, ყურადღება მივაქციოთ როგორც საკვლევი სფეროს მარეგულირებელ ნაწილს ისე სფეროსთან მიმართებაში მიღებულ სახელმწიფო გადაწყვეტილებებსა თუ სხვადასხვა ჩინოვნიკების განცხადებებს, ქმედებებს, პოლიტიკას. ეს ქმედებები, პოლიტიკა, გადაწყვეტილებები, პირდაპირპროპორციულად ახდენს გავლენას ამა თუ იმ სფეროს მდგომარეობაზე. შესაბამისად, ამ კომპონენტის გაუთვალისწინებლობა კვლევებში, ინვესტს რეალური მიზეზებისგან (მდგომარეობის გამომწვევი რეალური მიზეზებისგან) აცდენას, ასევე ზრდის კვლევის შედეგების და რეკომენდაციების რეალობისგან აცდენის ალბათობას.

მაშ ასე:

საწვავის ბაზარი

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ საწვავის ფასი მუდმივი განხილვის და მსჯელობის თემა გახლდათ, განსაკუთრებით 2003-2012 წლებში ამ პერიოდში საწვავის ფასი (პრემიუმსა და რეგულარზე) 1.65-2.40 [13] ლარის ფარგლებში მერყეობდა რაც დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა საზოგადოებაში.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ბაზარზე პრობლემის იდენტიფიცირებისა და მისი აღმოფხვრის მიზნით პრემიერ მინისტრის დავალებით ბაზრის შესაბამისმა მარეგულირებელმა ორგანომ - საქართველოს კონკურენციის ეროვნულმა სააგენტომ¹ დაიწყო შესაბამისი ბაზრის მოკვლევა - 2014 წლის 12 ნოემბერს (კონკურენციის სააგენტოს თავმჯდომარის #14 ბრძანება). მოკვლევა შეეხებოდა საავტომობილო საწვავის (ბენზინი, დიზელი) ბაზარზე კონკურენციის კანონის შესაძლო დარღვევის ფაქტის გამოვლენას (კანონის მე-7 მუხლის - შემზღუდველი ხელშეკრულებები/გადაწყვეტილებები შესაძლო დარღვევასთან დაკავშირებით). კვლევა დასრულდა 2015 წლის 14 ივლისს. [1]

აქ აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ პრობლემის მიზეზის ძებნისას, სახელმწიფოს მხრიდან, პირველ რიგში, დასმული იქნა კითხვა, საწვავზე არსებული მაღალი ფასი ბაზარზე მოქმედი კომპანიების ბრალი ხომ არ არის - ანუ სახელმწიფომ პრობლემის ძიება ჯერ თავის ქმედებებთან (მის მიერ შემუშავებულ მარეგულირებელი სისტემის ეფექტიანობის კვლევის კუთხით) მიმართებაში კი არ დაიწყო, არამედ ჩათვალა, რომ ის სწორად იქცევა და თუ პრობლემაა ბაზარზე, ეს პირველ რიგში ბაზარზე

1 2014 წელს კონკურენციის მაკონტროლებელ ორგანოს ერქვა კონკურენციის სააგენტო მისი სახელი შეიცვალა 2020 წელს და დაერქვა საქართველოს კონკურენციის ეროვნული სააგენტო

მოქმედი ეკონომიკური აგენტების ბრალი შეიძლება იყოს (ჩვენთვის ცნობილი არ არის სახელმწიფოს ხელმძღვანელის/შესაბამისი თანამდებობის პირის არცერთი მიმართვა, მოწოდება, დავალება შესაბამისი საჯარო დაწესებულების მიმართ, რომ მოეხდინა/მოეხდინათ მარეგულირებელი კანონმდებლობის/შესაბამისი ნორმატიული ბაზისა და რეგულაციების კრიტიკული ანალიზი პრობლემების იდენტიფიცირების მიზნით. მართალია ბაზრის კვლევა თავის თავში საკანონმდებლო/მარეგულირებელი ბაზის კვლევასაც ითვალისწინებს, მაგრამ კვლევის დოკუმენტში იგი მხოლოდ არსებული/მარეგულირებელი ნორმატიული ბაზის მიმოხილვით ხასიათს ატარებს).

უნდა აღინიშნოს, რომ შესაბამისი მაკონტროლებელი ორგანოს მიერ გატარებული იქნა უმძიმესი სამუშაო, რათა დადგენილიყო იკვეთებოდა თუ არა ბაზარზე კონკურენციის დარღვევის ფაქტი. როგორც კვლევიდან ჩანს არ არსებობდა პირდაპირი მტკიცებულებები კონკურენციის შესახებ საქართველოს კანონის მე-7 მუხლის (კონკურენციის შემზღუდველი შეთანხმებები/გადაწყვეტილებები) დარღვევასთან დაკავშირებით. კონკურენციის სააგენტოს მოუხდა ირიბი გზით წასვლა, რისთვისაც განახორციელა 2004-2012 წლების პერიოდის ყოველწლიური ანალიზი.

საბოლოოდ დადგინდა, რომ ბაზარზე არსებობდა კონკურენციის დარღვევის ფაქტები. კერძოდ: „...2008-2012 წლებში დიზელისა და ბენზინის სასაქონლო ბაზარზე ადგილი აქვს „კონკურენციის შესახებ“ საქართველოს კანონის მე-7 მუხლის პირველი პუნქტის „ა“, „ბ“, და „გ“ ქვეპუნქტების დარღვევას. ეს ქმედება ეხება, არსებითად, ოლიგოპოლიური სტრუქტურის მქონე სასაქონლო ბაზრის წევრებს მათთან პარტნიორულ ურთიერთობაში მყოფ ეკონომიკურ აგენტებს და შესაბამის ბაზარზე ფრენშიაზინგის ხელშეკრულებით მოქმედ ეკონომიკურ აგენტებს“ [1, გვ. 179] - აღნიშნულია კვლევაში. ბაზარზე მოქმედი კომპანიები ჯამში 54 მლნ-მდე ლარით დაჯარიმდნენ. ჯარიმის ოდენობა 3 მლნ-მდე შემცირდა განმეორებითი კვლევის შედეგად [2].

აქვე გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ შემდეგ გარემოებებზე:

1. ნიშანდობლივია, მიუხედავად იმისა, რომ შესაბამისი დასკვნა 2015 წლის ივლისში დაიდო პროცესი გაგრძელდა დროში; ეკონომიკურმა აგენტებმა გაასაჩივრეს სასამართლოს შესაბამის ინსტანციებში კონკურენციის სააგენტოს გადაწყვეტილება. პროცესი დასრულდა 2018 წელს მას შემდეგ რაც კონკურენციის ეროვნულმა სააგენტომ, სასამართლოს დავალებით, მეორედ განახორციელა ბაზრის მოკვლევა (10.05.2018).

როგორც აღვნიშნეთ კვლევისა და აღსრულების პროცესი გაიჭიმა დროში (ჯამში 4 წელი დასჭირდა საკითხის დასრულებას). შესაბამისად, ამ

პერიოდში, არ იქნა აღსრულებული კონკურენციის სააგენტოს მიერ შემუშავებული რეკომენდაციები (რეკომენდაციების ეფექტიანობის საკითხზე აქ არ შეეჩერდებით). აღნიშნული კი მკვეთრად აზიანებს/აზიანებდა ბაზარზე არსებულ კონკურენტულ მდგომარეობას და არაეფექტიანს ხდის/ხდოდა შესაბამისი ორგანოს საქმიანობას. ბაზარზე კონკურენციის დარღვევის ფაქტის გამოვლენისა და ბაზარზე კონკურენტული მდგომარეობის გაუმჯობესების პროცესს თუ წლები სჭირდება დასაზუსტებელია, რატომ იხარჯება რესურსი (დრო, ენერგია, საბიუჯეტო სახსრები და ა.შ.) დამკვიდრებული პროცედურისთვის. ეს ხომ ერთის მხრივ აფერხებს სისტემის ეფექტიანად მუშაობას და მეორეს მხრივ ზრდის წნეხს (ბიუროკრატიულ წნეხს) კერძო ბიზნესზე - ბაზარზე მოქმედი შესაბამისი ეკონომიკური აგენტები სამი/ოთხი წელი იყვნენ „გაუგებრობაში“, საბოლოო გადაწყვეტილების მოლოდინში, რაც რა თქმა უნდა ნეგატიურად აისახება ბაზრის განვითარებაზე, მის საინვესტიციო მიმზიდველობასა სექტორში ეკონომიკური აგენტების შესვლის სტიმულზე.

2. ის რაც კონკურენციის სააგენტოს კვლევაშია ასახული - წლითი წლობით კონცენტრაციის ზრდა ბაზარზე და გარკვეული მომწოდებლების პროდუქციის იმპორტში და რეალიზაციაში ბაზარზე დომინირებული მდგომარეობის დაკავება. ასევე, ბაზარზე არასწორი კონკურენტული ქმედებები შეუიარაღებელი თვალითაც ნათელი იყო. უბრალოდ დასამტკიცებლად იყო რთული და შესაბამის ორგანოს ათწლიანი პერიოდის კვლევა დასჭირდა რომ დარღვევა დაემტკიცებინა. რთულად დასამტკიცებელი რომ იყო ეს იქიდანაც ჩანს, რომ სასამართლომ არასაკმარისად მიიჩნია მტკიცებულებები და განმეორებით შესწავლის მიზნით/გადახედვისთვის დაუბრუნა კონკურენციის მაკოორდინირებელ უწყებას თავისი კვლევა.

3. **ცხადია ისიც, რომ შესაბამისი ეკონომიკური აგენტები აღნიშნულ ბაზარზე დომინირებულ მდგომარეობას სახელმწიფო ლობის გარეშე ვერ დაიკავებდნენ.** აღნიშნულზე მითითება კვლევაშიც არის გაკეთებული. კერძოდ: „2008-2011 წლებში მოქმედი იმპორტიორი კომპანიებისაგან მიღებული ახსნა-განმარტებებიდან იკვეთება, რომ 2009-2011 წლებში ადგილი ჰქონდა სხვადასხვა სახის, აქტიურად ხელოვნურ ზემოქმედებას ბაზარზე, რაც გამოიხატება იმპორტის განხორციელების შეზღუდვაში. ამასთან, იკვეთება ცალკეული გარემოებაც, რომელიც სცილდება საქართველოს ფარგლებს და ისეთი გარემოებაც, რაც შეიძლება ითქვას, უკავშირდება არასაბაზრო ინსტიტუტების გამოყენებასა და ჩართვას იმ საკითხებში, რაც მათ კომპეტენციას სცილდება. თუმცა საგნობრივი ან დოკუმენტური სახის ინფორმაცია, რომელიც დაკავშირებულია სხვადასხვა ინსტიტუტების მონაწილეობასთან სასაქონლო ბაზრის ხელოვნური ბარიერების

შექმნაში, სააგენტოში არ არის წარმოდგენილი, ახსნა-განმარტების გარდა (ასევე, საკუთრივ სააგენტოს მიერ სხვადასხვა უწყებებიდან გამოთხოვილი ინფორმაციისა)“ [1, გვ. 93-94].²

ზემოაღნიშნულზე მეტყველებს ასევე, კვლევაში ასახული ანალიზი წლების მიხედვით. ბაზრის კონცენტრაციის მკვეთრად ზრდის ფაქტები (ასევე, ბაზარზე კონკურენციის დარღვევის ფაქტების არსებობის შესახებ საფუძვლიანი ეჭვი), რომელიც, ძირითადად 2007-2009 წლიდან იწყება და პიკს 2011-2012 წლებში აღწევს.

გამოთქმული მოსაზრებას ამყარებს შემდეგი გარემოებაც. 2006 წელს ბაზარზე ჩნდება კომპანია, შპს „სოკარ ჯორჯია პეტროლიუმი“, რომელიც მალევე 1-2 წელიწადში იკავებს ბაზრის საკმაოდ დიდი სეგმენტს. კომპანიის წილი ბენზინისა და დიზელის საერთო იმპორტში შეადგენს: 2006წ. - 0,65% (4,6 მლნ. ლარის ღირებულების 4,9 ათასი ტონა), 2007წ. - 24,86% (208,5 მლნ ლარის ღირებულების 178,7 ათასი ტონა), 2008წ. - 47,66% (465,3 მლნ. ლარის ღირებულების 359,5 ათასი ტონა). ასევე აღნიშნული კომპანია შემდგომში ხდება საწვავის იმპორტის აღმოსავლეთ მიმართულებიდან „ექსკლუზიური-პარტნიორული ტიპის კომპანია“ (შპს „სოკარ ჯორჯია პეტროლიუმის“ გარეშე სხვა იმპორტიორ კომპანიებს აღარ შეუძლიათ აღმოსავლეთის მიწოდების წერტილებიდან საწვავის შემოტანა) [1, გვ. 82-83 და 92].

არასაბაზრო ინსტიტუტების პროცესზე გავლენაზე მეტყველებს ასევე კვლევაში ასახული და შემდგომ ბაზრის მონიტორინგის 20019, 2020 და 2021 წლების დოკუმენტებში დაფიქსირებული ფაქტები [3, 4, 5] კვლევის მიხედვით, 212 წლის შემდეგ, მას შემდეგ რაც მოხდა ხელისუფლების ცვლილება 2013 წელსვე გაიზარდა საწვავის ბაზარზე მოქმედ ეკონომიკურ აგენტთა რაოდენობა - „განახლდა პოტენციური ეკონომიკური აგენტების მიერ საქონლის იმპორტი და შეექმნათ საქონლის შეძენის შესაძლებლობა“; „ამჟამად 2013 წლამდე გაჩერებული 107 ავტოგასამართი სადგური“ [1, გვ.153].

აღნიშნული ფაქტი კიდევ ერთი დასტურია ჩვენს მიერ არაერთხელ გამოთქმული/დანერვილი მოსაზრებისა, რომ უმეტეს შემთხვევებში არასაბაზრო ინსტიტუტების პროცესში ჩართვის გამო (სახელმწიფოს/ჩინოვნიკების მხრიდან ლობიზმის ან არასწორი პოლიტიკის გატარების გამო) ხდება ბაზარზე კონკურენციის პირობების დარღვევა (ეკონომიკური კანონების არასრულფასოვნად მოქმედება) - ამა თუ იმ კომპანიის მიერ დომინანტური

მდგომარეობის მიღწევა (ჩვენს შემთხვევაში ბაზრის საკმაოდ დიდი მოცულობის დაკავება), თუ ამ მდგომარეობის ბოროტად გამოყენება. შემდგომ კი სახელმწიფო ცდილობს თავისი არასწორი ქმედების ცუდი შედეგი კერძო კომპანიებს გადააბრალოს; და ამ გადაბრალების ყველაზე კარგი ინსტრუმენტი კი, როგორც წესი, სახელმწიფოს ხელში არსებული შესაბამისი სფეროს მარეგულირებელი დანესებულებებია. რა მოხდა ამ კონკრეტულ შემთხვევაში? როგორც ანგარიშიდან ირკვევა „სოკარ ჯორჯია პეტროლიუმმა“ არასაბაზრო ინსტიტუტების დახმარებით, სახელმწიფო ჩინოვნიკებისა თუ ინსტიტუტების ლობიზმის შედეგად, მიაღწია ბაზარზე იმ მდგომარეობას, რასაც მიაღწია (აღნიშნულს ვერ შეენიანააღმდეგებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში უბრალოდ „დაძირავდნენ“/არ შემოუშვებდნენ ბაზარზე, ხსენებული ჩინოვნიკები/არასაბაზრო ინსტიტუტები და სხვა კომპანიას გაუხსნიდნენ გზას დომინირებისაკენ) და შემდგომ დაჯარიმდა არასწორი კონკურენტული ქმედების გამო (იმავე სისტემისგან, რომელიც მას დომინანტად გადაქცევაში ეხმარებოდა). ბევრი მკვლევარი ამ ფაქტს უბრალოდ არ გაითვალისწინებს და მხოლოდ მეცნიერული/ეკონომიკური ფაქტორებით დაიწყებს პრობლემის არსის კვლევას. მსგავს მიდგომებს კი როგორც წესი არასწორ დასკვნებამდე/რეკომენდაციებამდე მივყავართ.

ზემოაღნიშნული არგუმენტის საპირნონედ შეიძლება ითქვას, რომ იმ პერიოდში, 2004-2012 წლებში, არ არსებობდა კონკურენციის მარეგულირებელი სათანადო კანონი³, კონკურენციის შესაბამისი, მაკოორდინირებელი ინსტიტუტი არ იყო აღჭურვილი სათანადო უფლებამოსილებებით და ეს იყო მიზეზი იმისა რომ კომპანიები და არასაბაზრო ინსტიტუტები თავისუფლად მოქმედებდნენ - არღვევდნენ კონკურენციას. ამ არგუმენტის პასუხად შეიძლება ითქვას: 1. არასაბაზრო ინსტიტუტებს არც მაშინ 2004-20012 წლებში არ ჰქონდათ უფლება გადაეჭარბებინათ თავის უფლებამოსილებას და ჩარეულიყვნენ ბაზარზე კერძო კომპანიების თამაშში, გამოეყენებინათ თავიანთი ძალაუფლება „ბოროტად“ და შერჩევითი გზით ხელი შეეწყობა ბაზარზე რომელიმე კომპანიისთვის გაძლიერებაში. 2. ის, რომ კონკურენციის მარეგულირებელი სათანადო კანონმდებლობა არ არსებობდა და ამიტომ ხდებოდა დარღვევები არგუმენტმოკლებულია, რადგან თავისუფალ ბაზარზე, (თუ ამ ბაზარზე ხელოვნური ჩარევები არ ხდება შესაბამისი არასაბაზრო ინსტიტუტების მხრიდან), ძალიან რთულია,

2 საპირნონედ შეიძლება გაჩნდეს კითხვა, რომ შესაძლებელია, ბაზარზე არასაბაზრო ინსტიტუტების ჩართვის შესახებ ინფორმაცია ქონდეს კვლევის განმახორციელებელ უწყებას. ინფორმაცია იყოს კონფიდენციალური ხასიათის და არ ასაჯაროებდეს მას, მაგრამ ფაქტია, რომ კვლევის დოკუმენტში პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ დოკუმენტური მასალა ამ ფაქტის შესახებ კონკურენციის ეროვნულ სააგენტოში წარდგენილი არ არის.

3 ნორმატიული აქტი/კანონი არსებობდა მაგრამ ის, ფაქტობრივად, სრულად დაცლილი იყო კონკურენციის რეგულირების თანამედროვე სტანდარტებით განსაზღვრული რეგულაციებისგან

ფაქტობრივად შეუძლებელია, ასეთ მოკლე დროში (2 ნელსადმი, 2006-2008 წწ.) მოიპოვო და დიდხანს შეინარჩუნო „დომინანტური“ მდგომარეობა (ბაზრის მსხვილი წილი) მითუმეტეს იმ ფონზე, როცა „ბოროტად იყენებ“ შენ მდგომარეობას - მსოფლიოში არსებული თავისუფალი კაპიტალი ამის საშუალებას არ მოგცემს (თუ რატომ მოხდება ასე, ამ საკითხზე საუბარი ცდება ჩვენი ნაშრომის თემას და მეტ ყურადღებას აქ აღარ გავამახვილებთ). ასევე, დასაზუსტებელია, თუ იმ პერიოდში შესაბამისი ნორმატიული ბაზა არ არსებობდა, რატომ ვედავებით კომპანიას კონკურენტული ქმედების დარღვევაზე იმ პერიოდიდან გამომდინარე, როცა მარეგულირებელი ნორმატიული ბაზა არ არსებობდა - „დაესიზმრებოდა“ კომპანიას რომ კანონს არღვევდა“? მითუმეტეს, იმ ფონზე, როცა შემდგომ, ბაზრის მონიტორინგის დოკუმენტებში აღვნიშნავთ, რომ სიტუაცია გამოსწორდა და კითხვასაც არ ვსვამთ (შესაბამისი ორგანო არ სვავს) „დასჯილმა“ კომპანიებმა განაგრძეს თუ არა შეთანხმებული ქმედება.⁴

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შემდეგ კვლევებში, ბაზრის მონიტორინგის ანგარიშებში (2012 წლის მერე პერიოდის მონიტორინგის დოკუმენტებში) კრიზისების ახსნა ხდება ეკონომიკური ხასიათის ანალიზით (ძირითადად ბაზარზე არსებული ფასებისა და მოქმედი ეკონომიკური აგენტების რაოდენობაზე დაკვირვებით და ჰერფინდალ-ჰირშმანის ინდექსის გამოთვლის საშუალებით), სადაც გარე ფაქტორები/არასაბაზრო ინსტიტუტების ზეგავლენა პროცესზე (კორუფცია, ლობირება, სპეციალური შეღავათების მინიჭება და ა.შ.) არ არის გათვალისწინებული/ასახული. ამას ადასტურებს ისიც, რომ სანამ საკითხში გარკვევის პოლიტიკური ნება არ გაჩნდა⁵ კვლევის პროცესი არ დაწყებულა (პოლიტიკური ნების გაჩენის შემთხვევაში კი ყოველგვარი ზედმეტი ანალიზის გარეშეც იყო/არის შესაძლებელი ბაზარზე ეკონომიკური კანონების ეფექტიანად ამოქმედება და კონკურენტული მდგომარეობის გაუმჯობესება, რაც თავის მხრივ აგვარებს პრობლემას). არასაბაზრო ინსტიტუტები გამოყენებული უნდა იყოს ბაზრის ზედმეტი ბიუროკრატიული ბარიერების გან/რეგულირებისაგან

4 ამ საკითხზე ქვემოთ უფრო დაწვრილებით ვისაუბრებთ.

5 2012 წელს მოხდა ხელისფლების ცვლილება არჩევნების გზით და კვლევა 2014 წელს სწორედ ახალმა ხელისუფლებამ დაუკვეთა. შესაბამისად, ჩვენი აზრით, წინა ხელისფლების პერიოდის/საქმიანობის კვლევაში, ფსიქოლოგიურად თუ ბიუროკრატიული წნეხის თვალსაზრისით, მკვლევარი ჩინოვნიკები (მონიტორინგის განმახორციელებელი დაწესებულება) უფრო თავისუფალი იყო (თავისუფლად, ფსიქოლოგიური თუ ფიზიკური შეზღუდვის გარეშე კვლევის ალბათობა უფრო მაღალი იყო). ჩვენი აზრით, ამას ადასტურებს ისიც, რომ შესაბამისი მარეგულირებელი ორგანოს მიერ საწვავის ბაზრის კვლევის მიზნით განხორციელებულ კვლევებში/ბაზრის მონიტორინგის დოკუმენტებში (საქართველოს კონკურენციის ეროვნული სააგენტოს 2019, 2020, 2021 წლების მონიტორინგის დოკუმენტებში) არასაბაზრო ინსტიტუტების ხსენებაც კი აღარ არის არც დადებითი და არც უარყოფითი კონტექსტში და ნათქვამია, რომ ბაზარზე სიტუაცია კონკურენტულია მიუხედავად იმისა, რომ ფასი საწვავზე არ დაცემულა, უფრო მეტიც, შემდგომ პერიოდში, საწვავის ფასი მკვეთრად გაიზარდა.

6 ჯერ გააძლიერო კონკურენციის მაკოორდინირებელი უწყების ფუნქციები და მერე დაავალო შეისწავლოს ბაზარზე არის თუ არა კონკურენციის დარღვევის ფაქტები (გაზარდო საბიუჯეტო რესურსების ხარჯვა) მაშინ როცა შეგიძლია უფრო მეტად გახსნა ბაზარი და მაქსიმალურად აღკვეთო არასაბაზრო ინსტიტუტების ჩარევის ალბათობა ბაზარზე.

გათავისუფლებისა და მიმზიდველი ეკონომიკური გარემოს შესაქმნელად და არა ეკონომიკური წინსვლის შეფერხებისათვის - რეგულირების მექანიზმის ზედმეტად გამკაცრებისთვის.

4. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე ჩნდება კითხვა, რა უშლიდა/უშლის ხელს ხელისუფალს ზედმეტი კვლევის გარეშე განახორციელოს ბაზარზე კონკურენტული პირობების გაუმჯობესების ღონისძიებები (გამოიძიოს ლობირებს თუ არა ბაზარზე მოთამაშე კომპანიას/კომპანიების ჯგუფს სახელწიფოს მხრიდან ვინმე; შექმნას ბაზარზე შესვლის, გასვლისა და ოპერირების უფრო მიმზიდველი პირობები; შექმნას გარანტიები ბაზარზე მოთამაშე კომპანიებისათვის, რომ არაკანონიერად მათ ბიზნესს ვერ შეეხება ვერავინ; გასწიოს გაცნობითი/„პროპაგანდისტული“ საქმიანობა საერთაშორისო მასშტაბით ბაზარზე არსებულ მიმზიდველ პირობებთან დაკავშირებით და ა.შ.). რატომ უნდა სჭირდებოდეს ზედმეტი რესურსის ხარჯვა საკითხს⁶, რომელიც არსებითი კვლევის გარეშეც ცხადია. გასაგებია, რომ კვლევისა და მტკიცებულებების გარეშე ვერ დაადანაშაულებ კომპანიას კონკურენციის დარღვევაში, მაგრამ ჩვენს მიერ ზემოთ ჩამოთვლილი ღონისძიებების გატარებას (რომელიც ბაზარზე ჯანსაღი ეკონომიკური და კონკურენტული მდგომარეობის დამყარებისკენ არის მიმართული, რაც არაჯანსაღ სიტუაციას კვლევებისა და სანქციების გარეშე გამოასწორებს) ხომ არ სჭირდება კვლევა და მტკიცებულებების არსებობა. უბრალოდ პოლიტიკური ნებაა საჭირო იმისათვის, რომ სექტორში/ბაზარზე შექმნა უფრო მიმზიდველი საინვესტიციო და ეკონომიკური გარემო. როგორც კი გაჩნდა პოლიტიკური ნება, დაიწყო ბაზრის მოკვლევა. პოლიტიკური ნების არსებობის შემთხვევაში ბაზარზე ისეთი მექანიზმები დაინერგებოდა, არა რეგულირების გამკაცრების, არამედ ბაზრის განვითარების სტიმულების შექმნისა და ბარიერების მოხსნის მხრივ, რომ ზედმეტი კვლევისა და სანქციების გარეშე გამოსწორდებოდა სიტუაცია სექტორში.

ზემოაღნიშნულს დაემატა ისიც, რომ 2017 წლის პირველი იანვრიდან საწვავზე აქციზის ფასი, მა-

რკების მიხედვით, ორჯერ და მეტჯერ გაიზარდა [28]. ხელისუფალი, რომელიც ავალებს კონკურენციის შესაბამის მაკოორდინირებელ უწყებას ბაზრის კვლევას, პროცესის დასრულებამდე (სასამართლოს საბოლოო დასკვნის გამოცხადებამდე, პროცესი 2018 წელს დასრულდა), მითუმეტეს იმ ფონზე როცა კონკურენციის შესაბამის მარეგულირებელ უწყებას კვლევის მიხედვით დადასტურებული აქვს ბაზარზე კონკურენციის დარღვევის ფაქტები ბაზრის მოთამაშეების მხრიდან, უარგუმენტოდ (ჩვენთვის აქციზის ზრდის არგუმენტირებული საჭიროების შესახებ რაიმე ტიპის კვლევა ან განცხადება ცნობილი არ არის) ზრდის აქციზის გადასახადს და იწვევს საწვავის ფასის ზრდას. უფრო აძნელებს ბაზრის მცირე მოთამაშეებისთვის ბაზარზე შესვლის ან საქმიანობის გაზრდის შესაძლებლობას.

5. მიუხედავად იმისა, რომ კვლევაში ასახული ანალიზის მიხედვით 2013-2014 წლები საწვავის ბაზარზე კონკურენტული მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და აღმავლობის ხანად არის მოხსენიებული [საწვავის ფასი 2015-2016 წლებში მართლაც შემცირდა. თუმცა ფასის ცვლილებაზე ძირითადი გავლენა ნავთობის ფასის მკვეთრად შემცირებამ უფრო იქონია (აღნიშნულ პერიოდში 2014 წელთან შედარებით თითქმის ორჯერ შემცირდა ფასი ბარელ ნავთობზე [18]), ვიდრე ბაზარზე კონკურენტული მდგომარეობის გაუმჯობესებამ (ამ დროს კონკურენციის დარღვევის ფაქტებზე ჯერ ისევ სასამართლო განხილვები მიმდინარეობდა, პროცესი არ იყო დასრულებული. ასევე, საწვავის ბაზარზე ოლიგოპოლიური შეთანხმებების კონტროლი და კონკურენტული მდგომარეობის გაუმჯობესება არც ისე იოლი საქმეა, გარკვეულ დროს და ძალისხმევას

გრაფიკი N1

ნავთობკომპანიების მიერ, სამომხმარებლო ქსელში, საწვავზე დაფიქსირებული საშუალო ფასი ლარში 2012-2018წწ. ¹												
კომპანია	საწვ. ტიპი	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
შპს „ლუკოილ ჯორჯია“ [15]	რეგ.	2.12	2.01	2	1.77	1.48	2	2.25				
	პრემ.	2.27	2.14	2.17	1.92	1.68	2.19	2.38				
შპს „სოკარ ჯორჯია პეტროლიუმი“ [14]	რეგ.	2.05	2.05	2.05	1.96	1.60	2.10	2.33	2.46	2.39	2.64	3.39
	პრემ.	2.2	2.2	2.2	2.10	1.78	2.27	2.44	2.56	2.50	2.77	3.59
შპს „სან პეტროლიუმ ჯორჯია“ (გალფი) [13]	რეგ.	2.09	2.01	2.05	1.80	1.57	2.10	2.29	2.46 ²	2.42 ³	2.74 ⁴	3.39 ⁵
	პრემ.	2.3	2.15	2.23	1.97	1.79	2.26	2.42	2.53 ⁶	2.52 ⁷	2.83 ⁸	3.51 ⁹
სს ვისოლ პეტროლიუმ ჯორჯია [16]	რეგ.	2.10	2.05	1.94	1.70	1.73	2.15	2.39	2.49	2.37	2.68	3.34
	პრემ.	2.25	2.23	2.12	1.87	1.92	2.25	2.49	2.58	2.52	2.82	3.59
ოპეკის საშუალო ნლიური ფასი ბარელ ნავთობზე [18]	\$	109.45	105.87	96.29	49.49	40.68	52.51	69.52	64.04	41.47	69.72	105.6
ლარის საშუალო გაცვლითი კურსი დოლართან მიმართებაში [20]	\$/ ლარ.	1\$= 1.65	1\$= 1.66	1\$= 1.77	1\$= 2.28	1\$= 2.35	1\$= 2.5	1\$= 2.53	1\$= 2.8 [19]	1\$= 3.1	1\$= 3.2	

1 ფასი გამოყვანილია წლის დასაწყისში და წლის ბოლოს არსებული ფასის საშუალო არითმეტიკულით

2 მაქსიმალური ფასი რეგულარზე 2019 წლის განმავლობაში - 2.59 ლარი

3 მაქსიმალური ფასი რეგულარზე 2020 წლის განმავლობაში - 2.55 ლარი

4 მაქსიმალური ფასი რეგულარზე 2021 წლის განმავლობაში - 3.19 ლარი

5 მაქსიმალური ფასი რეგულარზე 2022 წლის 1 იანვრიდან 13 აგვისტომდე პერიოდში - 3.83 ლარი

6 მაქსიმალური ფასი პრემიუმზე 2019 წლის განმავლობაში - 2.64 ლარი

7 მაქსიმალური ფასი პრემიუმზე 2020 წლის განმავლობაში - 2.62 ლარი

8 მაქსიმალური ფასი პრემიუმზე 2021 წლის განმავლობაში - 3.27 ლარი

9 მაქსიმალური ფასი პრემიუმზე 2022 წლის 1 იანვრიდან 13 აგვისტომდე პერიოდში - 3.99 ლარი

მოითხოვს. შესაბამისად, ბაზარზე კონცენტრაციის დონე და ოლიგოპოლიური გარიგებების შესაძლებლობები ისევ მაღალი იყო. ეს კვლევაშიც აღნიშნულია.) რაიმე ხელშესახები ცვლილებები ბაზარზე არ მომხდარა უფრო მეტიც 2016 წლიდან სანვავის ფასმა ზრდა დაიწყო და 2022 წლის იანვარ-ივნისის მდგომარეობით საშუალოდ რეგულარისა და პრემიუმის მარკის სანვავი 3.39 – 3.59 ლარის ნიშნულს გადააჭარბა (პრემიუმის მარკის სანვავი ფასი 4 ლარის ფარგლებში მერყეობს)

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, ფაქტია, რომ სანვავი, მიუხედავად მასზე საერთაშორისო ფასის კლებისა, არსებითად არ გაიაფებულა და ისევ მაღალ ნიშნულზე დარჩა. ზოგადი სურათის შესაქმნელად, ჩვენ დავამუშავეთ შპს „ლუკოილ ჯორჯია“-ს, შპს „სოკარ ჯორჯია პეტროლიუმ“-ს, შპს „სან პეტროლიუმ ჯორჯია“-ს (გალფი), სს „ვისოლ პეტროლიუმ ჯორჯია“-ს მიერ გამოქვეყნებული სანვავის რეგულარისა და პრემიუმის ფასები წლების მიხედვით (იხ გრაფიკი N1):

როგორც ცხრილიდან ჩანს 2012 წელთან შედარებით 2018 წელს ერთ ლიტრ სანვავზე ფასი ლარში გაზრდილია. ეს იმ ფონზე როცა საერთაშორისო ფასი ბარელ ნავთობზე 1,6-ჯერ არის შემცირებული. აქ გასათვალისწინებელია ლარის გაცვლითი კურსი დოლართან მიმართებაშიც, საიდანაც დავინახავთ, 2018 წელს 2012 წელთან შედარებით ფასი დოლარში შემცირებულია, მაგრამ არა იმ მოცულობით რა მოცულობითაც გაიაფებულია ბარელი ნავთობის საერთაშორისო ფასი (ფასი შემცირებულია დაახლოებით 0.30-0.45 \$-ის ფარგლებში მერყეობს). თუმცა დოლარში გაიაფებული ფასი წლების მანძილზე მიმდინარე ლარის კურსის დეველვაციისა და ფასების ზრდის ფონზე (ლარის არასტაბილური მერყევი კურსი) არსებითი გავლენას ვერ მოახდენს ბაზარზე კონკურენციის გაუმჯობესების სტიმულირებაზე.

ყურადსაღებია შემდეგი ფაქტებიც: **2012 წელს**, მაშინ როცა ბარელი ნავთობის ფასი 109.45 დოლარი იყო ჩვენს მიერ საკვლევ კომპანიებში დაფიქსირებული მაქსიმალური საშუალო ფასი პრემიუმის მარკის სანვავზე 2.27 ლარს შეადგენდა; **2019 წელს**, როცა ბარელი ნავთობის ფასი 64.04 დოლარამდე იყო შემცირებული (1.7-ჯერ დაიკლო) მაქსიმალურმა საშუალო ფასმა 2.58 ლარი შეადგინა; **2020 წელს** მაშინ როცა ბარელი ნავთობი 2.6-ჯერ უფრო იაფი, 41.47 დოლარი ღირდა სანვავის მაქსიმალურმა ფასმა 2.52 ლარი შეადგინა; **2022 წელს** მაშინ როცა ბარელი ნავთობის ფასი 2012 წლის ფასს მიუახლოვდა - 105.6 დოლარი სანვავის მაქსიმალურმა საშუალო ფასმა 3.59 ლარი (გაძვირება 1 ლარს აღემატება) შეადგინა.

შეიძლება ითქვას, რომ სანვავის ბაზარზე, მომხ-

მარებლისთვის, მაშინ უკეთესი მდგომარეობა იყო, როცა, კვლევის მიხედვით, არაჯანსაღი კონკურენტული მდგომარეობა (კარტელური გარიგება) დაფიქსირდა, ვიდრე მაშინ როცა სიტუაცია, როგორც კვლევაში და მონიტორინგის დოკუმენტებშია ასახული, გაუმჯობესდა.

აქ ჩნდება გონივრული ეჭვი/კითხვა, ზემოაღნიშნული ხომ არ მიუთითებს, რომ სიტუაცია ბაზარზე არსობრივად არ შეცვლილა/არ გაუმჯობესებულა და იგივე მდგომარეობა დარჩა რაც 2012 წლამდე იყო (მომდევნო მსჯელობისას ამ საკითხს მეტნაკლებად სინათლე მოეფინება).

5. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ კვლევაში მინიმუმ გაკეთებული, რომ ბაზარზე არაჯანსაღი კონკურენტული გარემოს შექმნა, პროცესში არასაბაზრო ინსტიტუტების ჩართვამ გამოიწვია (თუმცა ამის ფაქტობრივი მტკიცებულებები არ არსებობს) - ამ ფაქტს რომ არ ქონოდა მყარი საფუძველი კვლევაში ვერ მოხვდებოდა. ანუ საბოლოოდ რა მივიღეთ, არასაბაზრო ინსტიტუტების გამოისობით, ბაზარზე მოთამაშე ეკონომიკური აგენტების ჩართულობითა და უშუალო მონაწილეობით დაირღვა კონკურენტული გარემო და ამისთვის ისჯებიან მხოლოდ ეკონომიკური აგენტები. ცხადია, რომ ეკონომიკური აგენტები ვერ ნავიდოდნენ არასაბაზრო ინსტიტუტების წინააღმდეგ (დაუმორჩილებლობის შემთხვევაში დაკარგავდნენ კაპიტალს) ან რატომ უნდა ყოფილიყვნენ წინააღმდეგნი თუ მეტი მოგების მიღების შანსი ეძლეოდათ. ანუ რა გამოდის? - ისჯებიან უფრო „სუსტები“, ნაკლები გავლენისა და ძალაუფლების მქონე პირები - კერძო კომპანიები, რომელიც ქმნის დოვლათს და რომელთა ხარჯზეც ფუნქციონირებს სახელმწიფო; კონკურენციის შეზღუდვის პროცესის რეალურად შემქმნელი და წარმართველი - არასაბაზრო ინსტიტუტები კი აგრძელებენ პროცესების მართვასა და რეგულირებას.

შესაბამისად, მექანიზმი რომელიც ბაზარზე სიტუაციის გამოსასწორებლად მოიმართა აშკარად „დისკრიმინაციულია“ (ამ შემთხვევაში, ჯოხი ტყდება მხოლოდ ბაზრის მოთამაშეებზე, თან ედავეებიან კარტელურ გარიგებას იმ დროზე, როცა შესაბამისი მარეგულირებელი კანონმდებლობა არ ითვალისწინებდა ასეთ მკაცრ რეგულაციას. კომპანიებს ვერ ეცოდინებოდათ, რომ მსგავსი ქმედება კანონსაწინააღმდეგო იყო), წნეხად აწევს ბიზნესს (თუნდაც ოლიგოპოლიურად გარიგებაში შესულს) და საერთო ჯამში იწვევს ეკონომიკური და კონკურენციული განვითარების შეფერხებას. იზღუდება სწრაფი ტემპით განვითარების შესაძლებლობა (ამაზე, გარკვეულწილად, მე-4 პუნქტში მოყვანილი ციფრებიც მეტყველებს, ჩვენი აზრით).

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე ისმის კი-

7 ნორმატიული ბაზა ითვალისწინებს ბევრად მკაცრ რეგულაციის და ჯარიმების/საწესდების პროცედურას კერძო კომპანიების/ეკონომიკური აგენტების მიმართ, ვიდრე არასაბაზრო ინსტიტუტების/საჯარო დაწესებულებების მიმართ.

თხვა. თუ არა წარმოდგენილი (კონკურენციის ეროვნული სააგენტოს საშუალებით სიტუაციის გაუმჯობესების მექანიზმი) მექანიზმი, როგორ არის შესაძლებელი სიტუაციის გაჯანსაღება/გამოსწორება? პასუხი მარტივია: 1. არასაბაზრო ინსტიტუტების „ჩახსნა“ პროცესიდან/რეგულირებიდან/არაფორმალური კოორდინაციიდან. 2. კავშირშია 1 პუნქტთან - მონოდების წყაროების წერტილებიდან ექსკლუზივის, დომინანტი შუამავლების ხელის არ შეწყობა. 3. სექტორზე საგადასახადო წნეხის/განაკვეთების და ადმინისტრირების/რეგულაციების მაქსიმალური შემცირება. აღნიშნული გაზრდის მოგების მარჯვს, ბაზარს გახდის უფრო გახსნილს და თავისუფალს (მითუმეტეს სრულად იმპორტზეა დამოკიდებული ბაზარი) და მეტ კომპანიას მოიზიდავს ბაზარზე. 4. მაქსიმალური ძალისხმევის წარმართვა პიარისა და ბაზარზე სხვადასხვა ტრანსნაციონალური/ძლიერი კომპანიების მოზიდვის მიზნით (არა კოორდინაცია და პროცესში ჩართვა არამედ მხოლოდ დაინტერესების/გაცნობის კუთხით მუშაობა).

6. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ მიუხედავად სანვავზე მაღალი ფასისა კონკურენციის მარეგულირებელი ორგანოს 2019, 2020 და 2021 წლის კვლევების/ბაზრის მონიტორინგის დოკუმენტების [3,4,5] მიხედვით, სანვავის ბაზარზე ჯანსაღი კონკურენტული გარემოა. კვლევების დასკვნები, ძირითადად ეყრდნობა ბაზარზე ეკონომიკური აგენტების რაოდენობას (რაოდენობა გაზრდილია) ეკონომიკური აგენტების მიერ დაწესებულ ფასებს (ფასები დიფერენცირებულია სხვადასხვა ეკონომიკური აგენტების გასამართ სადგურებზე) და ჰერფინდალ-ჰირშმანის ინდექსს (ბაზარი არ არის მაღალ კონცენტრირებული).

ზემოაღნიშნულ ბაზრის მონიტორინგის დოკუმენტებში ვეღარ შეხვდებით რა მდგომარეობაა ბაზარზე/პროცესში არასაბაზრო ინსტიტუტების ჩართულობის მხრივ; არ არის ასახული: **1.** არის თუ არა ბაზრის მსხვილ მოთამაშეებს შორის კარტელური გარიგება ბაზრის იმ სეგმენტზე რომელ სეგმენტსაც ეს კომპანიები იკავებენ (ბაზრის 58%); **2.** იქნებ ბაზარზე გაჩენილი წვრილი კომპანიები მსხვილი მოთამაშეების მიერ არის შექმნილი - მათი არაოფიციალური ქუდის ქვეშ ფუნქციონირებენ (აღლო აუღეს კონკურენციის კანონს და წვრილი კომპანიებიც დაარეგისტრირეს რომლებსაც განსხვავებული ფასები აქვს), **2.1** კომპანიების ფასებს შორის სხვაობაც იქნებ იმიტომ არის (განსაკუთრებით მსხვილი კომპანიების ფასებს შორის სხვაობა), რომ შეიქმნას მითი/ვირტუალური გარემო, თითქოს ბაზარზე კონკურენციაა რეალურად კი სხვა მდგომარეობა იყოს; **2.2** არაფერია ნათქვამი ე.წ. შეღავათიან პირობებზე - კომპანიების ფასდაკლების ბარათებზე. იქნებ ფასდაკლების ბარათებით უკვე იშლება ზღვარი (მინიმუმამდე დადის ფასებს შორის განსხვავება) ძვირსა და იაფ სანვავის ფასს

შორის; **3.** არაფერია ნათქვამი ერთი ეკონომიკური აგენტის მიერ საქონელზე დაწესებული ფასის ცვლილებას მყისიერად მოჰყვება თუ არა ბაზრის დანარჩენი ეკონომიკური აგენტების (განსაკუთრებით მსხვილი კომპანიები შორის) მიერ საქონელზე ფასის ცვლილება. (აღნიშნული საკითხზე 2014 წელს ჩატარებულ კვლევაში ყურადღება გამახვილებულია [1, გვ. 148], მერე არსად არ გვხვდება) **4.** არაფერია ნათქვამი ქვეყანაში შემოტანილი შესაბამისი მარკის საქონლის იმპორტის ერთეულის ღირებულებასა და მის საცალო ქსელში გასაყიდ ფასს შორის სხვაობაზე (საავტომობილო სანვავის რეალიზაციის ფასნამატი), არის თუ არა ნორმის ფარგლებში. 2014 წლის კვლევაში ეს საკითხი კონკურენციის სააგენტომ ბაზარზე კარტელური გარიგების მინიშნებად (მაღალ ალბათობად) ჩათვალა და საკითხი უფრო ღრმად შეისწავლა. ახლახან კი ფაქტობრივად ანალოგიური განაცხადა და პრემიერ-მინისტრის დავალებით შეხვდა სანვავის ბაზარზე ეკონომიკურ აგენტებს ფასის დაწევისთანავე მოლაპარაკების მიზნით (ეთქვა, რომ ფასი დაეკლოთ პროდუქტიაზე იმიტომ, რომ ფასნამატი მაღალია) [12]. ეს, ჯერ ერთი ორმაგი სტანდარტია და მეორეც მსგავსი ქმედებები სცდება კონკურენციის სააგენტოს კომპეტენციას. ეს არის შესაბამისი მარეგულირებელი უწყები/სახელმწიფოს მხრიდან ბიზნესზე ზეწოლის იარაღად გამოყენება [12]; **5.** არსად არ არის აღნიშნული რა ხდება დედოფლისწყაროში დღეს/საკვლევი წლებში, მოქმედებენ თუ არა ძველი ეკონომიკური აგენტები, რომლებსაც, როგორც 2014 წლის კვლევაშია აღნიშნული, 2012 წლის მერე მიეცათ საშუალება გაეგრძელებინათ ეკონომიკური საქმიანობა [1, გვ. 134-135]; **5.** არ არის ასახული ფასებს შორის სხვაობა ხომ არ არის გამოწვეული სანვავის ჩასხმის არასათანადო სიზუსტით (ლიტრაჟის დაკლებით დაბალი ფასის სანაცვლოდ) **6.** ასევე ვერ ნახავთ ექსპორტ იმპორტის სარკისებურ შედარებას - იქნებ სანვავის ნაწილი კონტრაბანდით შემოდის და ამიტომაც ღირს უფრო იაფი **7.** ასევე არსადაა ნახსენები მარკის ადეკვატურობა იქნებ ერთი და იგივე მარკის ბენზინი ერთ გასამართ სადგურს ბევრად ხარისხიანი აქვს (გამდიდრებული დანამატებით) ვიდრე მეორეს და მაგიტომაცაა ფასებს შორის სხვაობა. ეს კი არაფერ კავშირში არ არის კარტელურ გარიგებასთან, რომელიც შეიძლება იყოს ბაზარზე - ანუ ფასებს შორის სხვაობა შეიძლება კი არის მაგრამ კარტელური გარიგების ალბათობა შეიძლება მაინც მაღალი იყოს ბაზარზე და ა.შ.

აღნიშნული მოსაზრებების საპირწონედ ოპონენტებმა შეიძლება თქვან, რომ ბაზრის მოკვლევის, მონიტორინგის ნორმატიული ბაზა არ მოიცავს მსგავსი კვლევების გაკეთების აუცილებლობას, ან 7,8 და 9 პუნქტებით განსაზღვრული მოთხოვნების რეგულირება, შემომება სცდება კონკურენციის მაკოორდინირებელი უწყების უფლებამოსილებას. ჩვენი აზრით, ეს ვერ გამოდგება საპირწონედ არგუ-

მენტად, რადგან თუ გვინდა სრული სურათის დანახვა, რაც შეიძლება მეტი ფაქტორი უნდა გავითვალისწინოთ კვლევისას, მონიტორინგისას. წინააღმდეგ შემთხვევაში კვლევა არ მოგვცემს ზუსტი სურათის დანახვის საშუალებას (კვლევა, მონიტორინგი იქნება კვლევისთვის, მონიტორინგისთვის). თუ რაიმე საკითხი სცდება კონკურენციის მაკოორდინირებული უწყების უფლებამოსილებას, ინფორმაცია უნდა იქნას გამოთხოვილი შესაბამისი უფლებამოსილების მქონე დაწესებულებიდან რათა ბაზრის მონიტორინგი უფრო ეფექტიანად იქნას განხორციელებული. სახელმწიფო აპარატის ეფექტიანობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი ძირითადი პოსტულატი სწორედ ეფექტიან კოორდინაციასა და გადაწყვეტილებების მოკლე დროში მიღებასთან არის კავშირში. დაწესებულებები უნდა იყვნენ ერთმანეთთან მჭიდრო კონტაქტსა და თანამშრომლობაში რომ თავიდან იქნეს აცილებული ფრაგმენტული და არაეფექტიანი გადაწყვეტილებების მიღება (ამიტომაც არის მცირე და მოქნილი მთავრობა საჭირო და არა ბიუროკრატიული უფლებამოსილებებით ზედმეტად დახუნძლული სახელმწიფო აპარატი).

7. დაკვირვების შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ დიდია ალბათობა იმისა რომ კონკურენციის მარეგულირებელი უწყება გახდეს სახელმწიფოს ხელში „იარაღი“⁸, მისი/სახელმწიფოს არასწორი პოლიტიკის/ქმედებების „გაპრაგების“ მიზნით, ან საჭიროების შემთხვევაში ბიზნესზე ზეწოლის ბერკეტი. აღნიშნული ნიშნები, არაპირდაპირ უკვე ჩანს. მაგალითად, 2018 წელს პურის ფასის ზრდასთან დაკავშირებით პრემიერ-მინისტრმა კონკურენციის მარეგულირებელ ორგანოს მიმართა, რათა სასწრაფოდ შეესწავლა პურის ფასის ზრდის მიზეზები [21], ხომ არ იყო ფასის ზრდა დაკავშირებული კომპანიების მხრიდან კონკურენციის წესების დარღვევის გამო. როგორც კი წარმოიქმნა პოლიტიკურად მნიშვნელოვანი პრობლემა ხელისუფალმა თავის პოლიტიკას კი არ გადახედა - ხომ არ ვცდები/შეცდი სადმე ჩემს ქმედებებში, რამაც პურზე ფასის ზრდა განაპირობა, არამედ თითი იმწამსვე კერძო სექტორისაკენ გაიშვირა (კონკურენციის მარეგულირებელი უწყება ერთგვარ „ფარად“, დაზღვევად გამოიყენა). არადა პურის ფასის ზრდას, ჩვენი აზრით, საფუძველი სწორედ სახელმწიფოს მხრიდან ხორბლის იმპორტის შეზღუდვის დაანონსებას - საავტომობილო ტრასპორტით ხორბლის იმპორტის აკრძალვის ბრძანების გამოცემას მოჰყვა⁹, რის შემდეგაც მოვლენები ჯაჭვური რეაქციით განვითარდა და საქართველოში ხორბლის ერთადერთ იმპორტიორად მხოლოდ რუსეთი დარჩა [22]. თუმცა

ეს საკითხი სცდება ჩვენი დღევანდელი ნაშრომის კვლევის თემას და აქ უფრო ღრმად აღარ განვიხილავთ, მაგრამ აღნიშნული მიმართულებით კვლევას ვაგრძელებთ.

ასევე, კარგი მაგალითია პრემიერ-მინისტრის დავალებით კონკურენციის მარეგულირებელი უწყების ხელმძღვანელის შეხვედრა ნავთობ კომპანიებთან ფასების დაკლების/შემცირების მიმართულებით (ამ საკითხს ზემოთ უკვე შევეხეთ) [12]. აქ ყურადღებიდან არ უნდა გამოგვრჩეს შემდეგი ფაქტი - კონკურენციის მარეგულირებელი ორგანო აცხადებს, რომ ბაზარზე მოქმედ მსხვილ კომპანიებს სანავთობის ფასის შემცირების რესურსი ქონდათ [23] და პრემიერ-მინისტრის დავალებით, მაკონტროლებელ ორგანოს ხელმძღვანელი, ორგანოსი რომელიც კონკურენციას არეგულირებს/აკონტროლებს ბაზარზე, ხვდება ბაზარზე მოქმედ მსხვილ მოთამაშეებს ფასის დაკლება შეეძლიათ და დააკელითო. ეს **ერთის მხრივ** სცდება კონკურენციის სააგენტოს კომპეტენციას - მარეგულირებელი ორგანო გარიგებისთვის (რაოდენ კარგი მიზანიც არ უნდა ქონდეს შეხვედრას) არ უნდა ხვდებოდეს მისი რეგულირების სფეროში შემავალ კერძო მენარმეებს/კომპანიებს. თუ ჩნდება ბაზარზე თამაშის წესების დარღვევის საფუძვლიანი ეჭვი, შესაბამისი ორგანო უნდა იწყებდეს მოკვლევას და არა შეთანხმებას/გარიგებას კომპანიებთან. **მეორეს მხრივ** აღნიშნული ქმედება, სახელმწიფოს მეთაურის მიერ დავალება და შეხვედრა, შეიცავს (აღიქმება) ფარული მუქარის ნიშნებს (როგორი კარგი მიზანიც არ უნდა ქონდეს შეხვედრის დაგეგმვას) - „ფასი დააკელით თორემ ვინც ბაზრის მოკვლევას და დაგსჯი/დაგაჯარიმებ“. ასევე, მსგავსი ქმედებები/მოწოდებები/შეხვედრები ზრდის შესაბამისი მარეგულირებელი ორგანოს/ორგანოების „სახელმწიფო იარაღად“ გამოყენების რისკს/ალბათობას - „დღეს“ ხვდებიან თხოვნით შეამცირეთ ფასებიო, „ხვალ“ ამას მკაცრი მოწოდება შეიძლება დაერთოს, „ზეგ“ კი მუქარა კანონის სრული სიმკაცრით ამოქმედების/დასჯის. ამ ყველაფერს კი მოყვება ბიზნესის დაბნეულობა, კერძო კომპანიების მხრიდან სახელმწიფოსთან გარიგების სურვილის/ალბათობის გაზრდა (დაცვის გარანტიების შექმნისთვის) და კონკურენტული გარემოს დაზიანება.

აქ საინტერესო და ყურადსაღებია შემდეგი გარემოება: 2022 წლის 11 ივლისს კონკურენციის კოორდინაციის ორგანოს ხელმძღვანელი სხვა მაღალჩინოსნებთან ერთად შეხვდა მსხვილ ნავთობ კომპანიებს სანავთობის ფასის შემცირებაზე სასაუბროდ [12]. შეხვედრის შემდეგ კი, 17 ივლისს დაინიშნა სანავთობის ბაზრის მოკვლევა [24], ხოლო უკვე

8 არა მარტო საქართველოში, მსოფლიოშიც, სადაც საქართველოს მსგავსი რეგულაციები მოქმედებს

9 2018 წლის 22 აგვისტოს გამოიცა ბრძანება #314 რომლის მიხედვითაც 2018 წლის 15 სექტემბრიდან უნდა აკრძალულიყო საავტომობილო ტრანსპორტით ხორბლის იმპორტი. შემდგომ ბრძანებაში ცვლილება ორჯერ შევიდა (14 და შემდეგ 20 სექტემბერს) და ბრძანების ამოქმედების ვადა ჯერ 2018 წლის 1 ოქტომბრამდე, ხოლო შემდეგ 2019 წლის 1 ოქტომბრამდე გადაინიშნა.

14 სექტემბერს კონკურენციის მარეგულირებელი ორგანო აცხადებს, რომ საწვავზე ფასების კლება აგვისტოდან დაიწყო, სექტემბერშიც გაგრძელდება და ამ ყველაფერს უკავშირებს საერთაშორისო ბაზარზე ნავთობზე ფასების შემცირებას და ლარის კურსის გამყარებას [25]. ანუ 1. შესაბამისი ორგანო, ბაზრის კვლევის დასრულებამდე, აჩენს მოლოდინს, რომ ბაზარზე კონკურენტული მდგომარეობაა 1.1 წინააღმდეგ შემთხვევაში რატომ უნდა იყოს გარანტირებულად ვარაუდი შემცირებაზე მამინ, როცა ბაზარზე, ფასთან მიმართებაში შეთანხმებულ ქმედების საფუძვლიანი ეჭვის გამო ერთი თვით ადრე დაწყებულია ბაზრის კვლევა. 2. მარტივად რომ ვთქვათ: ხვდები კომპანიებს ფასის შემცირებაზე და მხოლოდ ამის შემდეგ იწყებ ბაზრის კვლევას, რის შემდეგაც (შეხვედრის შემდეგივე თვეს) ბაზარზე 30-40 თეთრით იაფდება საწვავი და სექტემბერში გარანტირებულად მიუთითებ, რომ კიდევ შემცირდება ფასი; ამას კი ეგზოგენურ ფაქტორებს და ლარის კურსის გამყარებას აბრალებ. ეს გარემოება მსუბუქად რომ ვთქვათ, ცოტა დამაფიქრებელია (რომ აღარაფერი ვთქვათ უფლებამოსილების ჩარჩოების გადაცდომაზე. ფასების პროგნოზირება და ფასების შემცირებაზე კომპანიებთან შეხვედრა არ არის კონკურენციის მარეგულირებელი ორგანოს კომპეტენცია. სცდება მისი უფლებამოსილებების ფარგლებს და იწვევს ინტერესთა კონფლიქტს, მითუმეტეს იმ ფონზე როცა ბაზრის მოკვლევა არის დაწყებული). ეს ყველაფერი, ძალიან გავს ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილ სქემას, ბაზარზე წნეხის შესახებ (აქ კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ ჩვენ არ გვაქვს შესაბამისი რესურსი და გავლენა რომ უფრო ღრმა კვლევა განვხორციელოთ და, რიგ შემთხვევებში, ამიტომაც შემოვიფარგლებით ტენდენციის ჩვენებით).

ობიექტურობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, როცა შესაბამისი ორგანოს „იარაღად“ გამოყენების ალბათობის შესახებ ვსაუბრობთ, რომ კონკურენციის მონიტორინგის განმახორციელებელ დაწესებულებას არაერთი კვლევა აქვს ჩატარებული, სადაც სახელმწიფო ორგანოების კონკურენციის საწინააღმდეგოდ განხორციელებულ ქმედებებზე აღნიშნავს და მიუთითებს, შესაბამის დაწესებულებებს, გამოასწორონ გადაცდომები. თუმცა აღნიშნული ფაქტი არ ნიშნავს რომ შესაბამისი ორგანოს ბაზარზე წნეხის გაზრდის იარაღად გამოყენების ალბათობა მცირეა.

8. ცალკე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება საწვავის ბაზრის 2022 წლის მონიტორინგზე (მონიტორინგის დოკუმენტებზე) [6]. მოკლედ, მონიტორინგის დოკუმენტებში ყურადღებაა გამახვილებული, რომ რესეთიდან შემოტანილ საწვავზე ქართულ კომპანიებს მაღალი ფასნამატი აქვთ - 20-70 თეთრის ფარგლებში და ეს ხდება საწვავის ბაზრის მოკვლევის დაწყების საფუძველი, კონკურენციის მარეგულირებელი უწყება იწყებს ბაზრის მოკვლე-

ვას [24]. ჩვენ გავეცნობით კვლევის შედეგებს და მოსაზრებებს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით აუცილებლად გავითვალისწინებთ/მოგახსენებთ შემდგომ ნაშრომებში.

ამ ეტაპზე გვინდებოდა ერთი მოსაზრება - ეკონომისტებისთვის ცნობილია, რომ ეკონომიკის ერთ-ერთი კანონია, რომ ადამიანები რეაგირებენ სტიმულებზე. ჰოდა ვნახოთ რა სტიმულები შეიძლება უძღვოდეს წინ რუსულ ნავთობზე ფასის შემცირებლობას, მიუხედავად მისი გაიაფებისა. რუსულ ნავთობის ფასის შემცირება გამოიწვია რუსეთისთვის ეკონომიკური სანქციების დაწესებამ, რუსეთის უკრაინასთან ომის გამო. ბევრი ქვეყანა საერთოდ უარს ამბობს რუსული ნავთობის/საწვავის იმპორტზე. შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე ბიზნესისთვის, განსაკუთრებით იმათთვის ვინც საწვავის რუსეთიდან იმპორტს ეწევა, გაუგებარი სიტუაციაა. ფაქტიურად შეუძლებელია წინასწარ განსაზღვრო/გაითვალისწინო რისი მოლოდინი (უკეთეს შემთხვევაში არავინ იცის) შეიძლება გქონდეს, რა მოხდება ბაზარზე. ან რა ბედი ეწევა რუსეთიდან საწვავის იმპორტს (ხომ არ აიკრძალება საერთოდ), გაძვირდება თუ არა რუსული საწვავი და ა.შ. ამას ემატება გაუგებრობა შიდა ბაზარზე ლარის კურსთან, სახელმწიფო პოლიტიკასა და მოსახლეობის განწყობებთან მიმართებაში. ანუ, ბიზნესის დაგეგმვისა და მომავალი განვითარებისათვის ბუნდოვანი გარემოებაა. შესაბამისად, საიმპორტო ფასის შემცირების მიუხედავად ბაზარზე ფასის შემცირებლობა, უფრო მეტად შეიძლება გამოწვეული იყოს მაღალი რისკებით - „შექმნილ სტიმულებზე რეაგირებით“. აღნიშნულ საკითხზე არ არის ყურადღება გამახვილებული მონიტორინგის დოკუმენტში და ცოტა ბუნდოვანია რუსული საწვავის ფასის გამო მოკვლევის დაწყების გადაწყვეტილების მიღება. მეორეს მხრივ თუ კარტელურ გარიგებაშია ბაზარზე მოქმედი მსხვილი კომპანიები, ეს ვერ მოხდებოდა ბოლო დღეებში, ან თვეებში. ეს ნიშნავს რომ კომპანიები დიდი ხანია (შესაძლებელია 2013 წლიდანაც) კარტელურ გარიგებაში არიან (შეიძლება არც შეუნწყევტიათ თანამშრომლობა/გარიგება არასდროს) და გამომდინარე იქიდან, რომ ბაზრის მონიტორინგისას მხოლოდ ფასზე და ჰირშმანის ინდექსზე ვიყავით ორიენტირებული, ვერ დავინახეთ რეალური სურათი (ყოველი კვლევის დოკუმენტში ვწერდით რომ 2013 წლიდან ბაზარზე სიტუაცია გამოსწორდა თუმცა საწვავი არ გაიაფებულა), გამოგვჩა/გამოგვეპარა რეალობა.

საპირწონედ არგუმენტად შეიძლება მოყვანილ იქნეს, რომ მონიტორინგის დოკუმენტი ეხება კონკრეტულ პერიოდს ჩვენს შემთხვევებში 2019, 2020, 2021, 2022 წლებს და 2014-2018 წლები, რადგან ამ პერიოდში სასამართლო დავა მიმდინარეობდა შესწავლილი არ არის. ამ შემთხვევაში 1. ბუნდოვანი ხდება მონიტორინგის დოკუმენტებში ასახული ინფორმაცია რომ 2013 წლიდან სიტუაცია გა-

მოსწორდა. თუ მონიტორინგი არ გავავითრებთ რაზე დაყრდნობით ვაკეთებთ რომ სიტუაცია გამოსწორდა ბაზარზე; მხოლოდ ბაზარზე მოთამაშე სუბიექტების გამრავლებით? 2. მეორეს მხრივ ეს საპირნონე არგუმენტი კიდევ ერთი დადასტურებაა ჩვენი ზემოთ გამოთქმული პოზიციისა - რომ მონიტორინგისთვის განხორციელებული მიდგომებით, ქმედებებით ბაზარზე რეალური სურათის, ტენდენციის დანახვა ფაქტობრივად შეუძლებელია - არ არის გათვალისწინებული („დამონიტორინგებული“) რა ხდებოდა ბაზარზე მთელი 4 წლის განმავლობაში (2014-2018 წლებში). ვამბობთ 2013-დან გაუმჯობესდა სიტუაცია და „ვხტებით“ 2019 წლის მონიტორინგზე.

ყოველივე ზემოაღნიშნული გვიჩენს ეჭვს, რომ დღეს ბაზრის მოკვლევის გადანაცვლებით ისევ „პოლიტიკური დაკვეთის“ შედეგი შეიძლება იყოს: „განტეხების ვაცის“ მოსაძებნად ან პოლიტიკური ქმედებების გამართლებისთვის - სანავი კი გაძვირდა, მაგრამ კონკურენცია არ დარღვეულა ბაზარზე ან ბაზარზე ქონდა კარტელურ გარიგებას ადგილი (ისევ ანალოგიურად, სახელმწიფოს არასწორი ქმედებების ბრალი კი არ არის, არამედ კერძო კომპანიის ან ე.წ. ეგზოგენური ფაქტორების ბრალია). ამ საკითხზე შესაბამისი ორგანოს კვლევის შედეგების გაცნობის შემდეგ უფრო მკაფიო დასკვნის გაკეთების საშუალება გაჩნდება. ასე რომ ჯობია დაველოდოთ მოკვლევის შედეგებს - ვნახოთ რამდენად იქნება ჩვენს მიერ ზემოთ დასმული საკითხები გათვალისწინებული ან არგუმენტირებულად უგულებელყოფილი კვლევაში. **თუმცა, მეორეს მხრივ**, საკითხის კვლევის პოლიტიკური ნების გაჩენა შეიძლება ძალიან კარგი აღმოჩნდეს რეალური სიტუაციის დასადგენად და გასაუმჯობესებლად - მოკლედ, დაველოდოთ კვლევის შედეგებს.

9. აქვე ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ბაზრის კვლევებისას/მონიტორინგისას ე.წ. ჰერფინდალ-ჰირშმანის ინდექსის გამოყენებაზე¹⁰. ინდექსით ბაზრის კონცენტრაციის დონე იზომება და თუ კონცენტრაციის ზღვარი გარკვეულ დონეზე მაღალია ($HHI > 2250$) ბაზარი ითვლება მაღალკონცენტრირებულად და ეს ხდება ბაზრის მოკვლევის დაწყების ერთ-ერთი საფუძველი. ინდექსი ზომავს ბაზარზე მოქმედი ეკონომიკური აგენტების რაოდენობას/წილებს. რაც უფრო მეტია ბაზარზე მოქმედი ეკონომიკური აგენტების რაოდენობა მით უფრო დაბალკონცენტრირებულად ითვლება ბაზარი.

უნდა აღინიშნოს, რომ მსოფლიო დღეს მისულია დასკვნამდე¹¹, რომ ბაზარზე დომინანტური მდგომარეობა, მონოპოლია, ოლიგოპოლია თავისთავად არ არის ცუდი მოვლენა. რიგ შემთხვევებში ეფექტიანიც შეიძლება იყოს. მონოპოლია საფრთხე ხდება მას შემდეგ როცა მონოპოლისტი დაარღვევს

სამართლიანი თამაშის წესებს ბაზარზე და შეზღუდავს კონკურენციას. აქ უკვე ჩნდება კითხვა, თუ ბაზარზე არსებული ერთი კომპანია არ არის თავისთავად საფრთხე რატომ არის ასე მნიშვნელოვანი ბაზარზე კონცენტრაციის გაზომვა და ამის მიხედვით დასკვნების კეთება. ხომ არ არის ეს ფუჭი დროის და ენერგიის ხარჯვა რომელსაც არ გავყავართ რეალურ სურათამდე/შედეგამდე.

საპირნონედ შეიძლება ითქვას, რომ კონცენტრაციის დონე უბრალოდ სიგნალია ბაზრის მონიტორინგისთვის/დაკვირვებისთვის და მეტი არაფერი, მაგრამ ეს მთელ რიგ შემთხვევებში, ბაზარზე ზენოლის მექანიზმი შეიძლება აღმოჩნდეს, ვიდრე რეალური სურათის დადგენის საშუალება. მაგალითად, ოფიციალური სახელმწიფო უწყება, როცა აცხადებს, პირობითად, ბაზარზე კონცენტრაციის მაღალი დონეა და ვინც ბაზარზე დაკვირვებასო, ეს პირდაპირი სიგნალია ბაზარზე მოქმედი კომპანიისთვის, რომ გაჭირდება „ხვალინდელი დღის“ დაგეგმვა. კონკურენციის ნორმატიული ბაზა/სპეციფიკა ისეა მოწყობილი, რომ კონკურენტული დანაშაული არ არის მკაფიო - შეიძლება ჩადიოდე დანაშაულს ისე რომ ამაზე წარმოდგენაც არ გქონდეს. შესაბამისად, კომპანიებმა არ იციან რა იქნება მონიტორინგის შედეგები, რას აუკრძალავენ, რა შეზღუდვას დაუწესებენ, ან რა სანქციებს დაადებს „მთავრობა“/შესაბამისი მაკოორდინირებელი უწყება მონიტორინგის/კვლევის შედეგად. კომპანიას მოუწევს „პოსტ-ფაქტუმ“ უკვე მიღებული გადანაცვლებების შესაბამისად ქმედება/რეაქცია, რამაც შეიძლება ბიზნესის მკვეთრი დაზარალება გამოიწვიოს. შესაბამისად, გაიზრდება ბიზნესიდან გასვლის, ბაზარზე შესვლისგან თავის შეკავების, მაკონტროლებელთან გარიგების/გარანტიების შექმნის ალბათობა. ასე რომ ჰერფინდალ-ჰირშმანის ინდექსი, როგორც ასეთი, არსობრივად არაფრის მთქმელია და მასზე დაყრდნობა, მითუმეტეს მსოფლიოს (ქვეყნების) დღევანდელი განვითარების ტემპებისა და გამოწვევების გათვალისწინებით არაფრის მომცემია. არაეფექტიანია ინდუსტრიულ ერაში წარმოქმნილი რეგულაციით, კოპირების პრინციპით, მოქმედებდე (იყენებდე) პოსტ-ინდუსტრიულ ერაში, სადაც განვითარებისა და ბაზრის კონიუქტურის ცვლილების სხვა ტემპებია. ეს აფერხებს ამა თუ იმ სექტორის განვითარებას.

ასევე, თავისუფალ ბაზარს ყოველთვის მიდრეკილება აქვს კონცენტრაციისკენ, ეს მისი ბუნებრივი გამოვლინებაა, რადგან ბაზარზე კონკურენტულ ბრძოლაში გამარჯვებული კომპანიები იკავებენ ბაზრის სულ უფრო და უფრო მეტ წილს და უფრო და უფრო ცოტა კომპანია რჩება ბაზარზე, ბაზრის მეტი წილებით. ბუნებრივი მოცემულობაა, მოვლენაა ისიც რომ ბაზარზე ხდება კრიზისები

10 ინდექსი ზომავს ბაზარზე მოქმედი ეკონომიკური აგენტების რაოდენობას/წილებს რაც უფრო მეტია ბაზარზე მოქმედი ეკონომიკური აგენტების რაოდენობა ბაზარზე მით უფრო დაბალკონცენტრირებულად ითვლება ბაზარი

11 მსოფლიოს ის ნაწილი საიდანაც ჩვენ ნორმატიულ ბაზას ფაქტობრივად ვაკოპირებთ

- ე.წ. ჩავარდნები, რომლის გამომწვევი მიზეზი შეიძლება კონცენტრაციის მაღალი დონე, ოლიგოპოლია და მონოპოლიაც იყოს (თუმცა ეს მაღალკონკურენტულ ბაზარზეც შეიძლება მოხდეს). ასევე, ბუნებრივი მოცემულობაა ისიც რომ ღია ბაზარი, ჩავარდნებისას, თვითონვე მკურნალობს თავის თავს - ბაზარზე არსებული კომპანიები ახდენენ მოდიფიცირებას, კოტრდებიან, ბაზარზე სხვა კომპანიები შედიან, ჩნდება ახალი იდეები, მოდიფიცირებული პროდუქტი, ხდება ბაზრის კონიუქტურის ცვლილება წამოჭრილ პრობლემებთან მიმართებაში (პრობლემების გათვალისწინებით) და ა.შ. ანუ, საბოლოო ჯამში, ხდება კრიზისის გადალახვა/კრიზისიდან გამოსვლა. ყოველი ხელოვნური ჩარევა ბაზარზე, უმეტეს შემთხვევაში ზრდის კრიზისიდან გამოსვლის დროს, უფრო აღრმავებს კრიზისს - რთულია ბუნებრივი პროცესის ცვლილებისთვის ზუსტად გათვალა, „წამალი“ რა უშველის მას, მითუმეტეს იმ ფონზე, როცა საკითხს „არადაინტერესებული პირები“ (პირები რომლებიც არ არიან მოგებაზე, მეტი შემოსავლის მიღებაზე, ეფექტიანობის გაზრდაზე ორიენტირებული - ვისაც არ აქვს გაკოტრების შიში) იკვლევენ/არეგულირებენ, რომელთაც თავისი პირადი ინტერესი შეიძლება გააჩნდეთ. ესეც კიდევ ერთი არგუმენტია იმისა თუ რატომ არის ზემოაღნიშნული ინდექსით ოპერირება არაეფექტიანი.

დასკვნა

დასკვნის სახით შეიშლება ითქვას, რომ 1. მომხმარებლისთვის ბაზარზე სიტუაცია გაუარესებულია. იმ პერიოდში (2012 წლამდე) როცა, კონკურენციის მარეგულირებელი ორგანო გვეუბნებოდა რომ ბაზარზე კონკურენცია დარღვეულია და საქმე გვაქვს კარტელურ გარიგებასთან საწვავი ბევრად (დღევანდელობასთან შედარებით, თითქმის 1 ლარით და მეტით) იაფი ღირდა ვიდრე შემდგომ (2013 წლის შედეგ) პერიოდში როცა გვეუბნებიან, რომ სიტუაცია მკვეთრად გაუმჯობესდა. 2. კონკურენციის მარეგულირებელი უწყება ბაზრის მონიტორინგისას ძირითადად შემოიფარგლება მხოლოდ ფასების კონტროლით და კონცენტრაციის დონის განსაზღვრით რაც არასაკმარისი ფაქტორია რეალური სურათის დასანახად. 3. კვლევებს, მონიტორინგს აქვს ეკლექტური/არათანმიმდევრული ხასიათი რადგან 2014 წლის კვლევებით დაფიქსირებულ დარღვევების რიგი საკითხები არ არის გათვალისწინებული, პასუხგაუცემელია შემდგომ მონიტორინგის დოკუმენტებში. 4. საანგარიშო პერიოდების კვლევებში ნაკლები ყურადღებაა გამახვილებული არასაბაზრო ინსტიტუტების ქმედებებზე/გადაწყვეტილებებზე რაზეც ჩვენს მიერ მოყვანილი სახელმწიფო შესყიდვების მაგალითიც მიუთითებს 5. ეკონომიკა არ არის ზუსტი მეცნიერება. შესაბამისად, კვლევის ჩატარებისას დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ე.წ. აბსტრაქტულ აზროვნებას და „ქეის ბაი ქეის“

მიდგომას, რის ნაკლებობაც ჩანს მონიტორინგის დოკუმენტებში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ ზემოთ, მხოლოდ რამდენიმე ფაქტორის გათვალისწინებით შემოიფარგლება ბაზრის მონიტორინგი.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ კონკურენცია საწვავის ბაზარზე უფრო მითია ვიდრე რეალობა. ჩვენ ყურადღებით დავაკვირდებით კონკურენციის მარეგულირებელი ორგანოს წამოწყებულ საწვავის ბაზრის კვლევას და ჩვენს მოსაზრებებს დამატებით მოგახსენებთ საკითხთან მიმართებაში.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, იმისათვის, რომ საწვავის ბაზარზე (არამარტო საწვავის ბაზარზე) გაუმჯობესდეს სიტუაცია საჭიროდ მიგვაჩნია შემდეგი ღონისძიებების გატარება:

1. უნდა მოხდეს საფუძვლიანი კვლევა და არასაბაზრო ინსტიტუტების „ჩახსნა“ (მათი არსებობის შემთხვევაში) პროცესიდან/რეგულირებიდან/არაფორმალური კოორდინაციიდან. ეს ყველაზე რთული განსახორციელებელია რადგან კონკურენციის მაკონტროლებელი ორგანო საქართველოს მთავრობის - პრემიერ-მინისტრის „დაქვემდებარებაშია“ (ჯერ კიდევ, პრემიერ მინისტრი ნიშნავს და ათავისუფლებს მაკონტროლებელი ორგანოს ხელმძღვანელს) და რთულია გამოიკვლიო შენი ზემდგომების საქმიანობა. მითუმეტეს, რიგ შემთხვევებში, საკითხის გამოკვლევა შესაძლებელია გაცდეს კონკურენციის მარეგულირებელი უწყების კომპეტენციას. საკითხს ართულებს ისიც, რომ, ბოლო წლებში, მიუხედავად კონკურენციის მარეგულირებელი უწყების კომპეტენციების მკვეთრი/თვალსაჩინო გაზრდისა არასაბაზრო/სახელმწიფო ინსტიტუტების საქმიანობის კონტროლის მიმართულებით კომპეტენციები მნიშვნელოვნად არ გაზრდილა.

1.1 აქვე, რეკომენდაციად შეიძლება ჩაითვალოს - კონკურენციის სააგენტოს არასაბაზრო/სახელმწიფო ინსტიტუტების საქმიანობის კონტროლის მიმართულებით უფლებამოსილების/კომპეტენციის გაზრდა.

1.2 მონოდების წყაროების (იმპორტის) წერტილებიდან ექსკლუზივის, დომინანტი შუამავლების ხელის არ შეწყობა. 2014 წლის შემდგომ კვლევებში ამ მიმართულებით რა ხდება არ არის ასახული

2. სექტორზე საგადასახადო წნეხის/განაკვეთების და ადმინისტრირების/რეგულაციების მაქსიმალური შემცირება. მათ შორის აქციზის შემცირება (რომელიც 2017 წლის 2 იანვრიდან გაიზარდა) [28] აღნიშნული გაზრდის მოგების მარჯას, ბაზარს გახდის უფრო გახსნილს და თავისუფალს (მითუმეტეს სრულად იმპორტზეა დამოკიდებული ბაზარი) და მეტ კომპანიას მოიზიდავს ბაზარზე.

3. მაქსიმალური ძალისხმევის წარმართვა პიარისა და ბაზარზე სხვადასხვა ტრანსნაციონალური/ძლიერი კომპანიების მოზიდვის მიზნით (არა კოორდინაცია და პროცესში ჩართვა არამედ მხოლოდ დაინტერესების/გაცნობის კუთხით მუშაობა).

ზოგადად, ჩვენი აზრით, კრიტიკულად მნიშვნელოვანია კონკურენციის მარეგულირებელი უწყების ფუნქციების მაქსიმალურად შემცირება ბაზარზე ეკონომიკური აგენტების საქმიანობის კვლევის მიმართულებით, ხოლო ფუნქციებს მაქსიმალურად გაზრდა არასაბაზრო ინსტიტუტების საქმიანობის მონიტორინგის მიმართულებით და დამოუკიდებლობის ხარისხის გაზრდა, რათა მაქსიმალურად შემცირდეს უწყების გადაწყვეტილებებზე ზეგავლენის მოხდენის შესაძლებლობა. თუმცა ეს საკითხი სცდება ჩვენ საკვლევ

თემას და სხვა პრიზმაში გადაჰყავს მსჯელობა. აღსანიშნავია ისიც, რომ კანონით უკვე განსაზღვრულია კონკურენციის მაკონტროლებელი უწყების დამოუკიდებლობის ხარისხის გაზრდის დებულებები. თუმცა ის ამ დრომდე არ ამოქმედებულია.

ჩვენ დავაკვირდებით კონკურენციის სააგენტოს მიერ დაანონსებულ სანავის ბაზრის კვლევის პროცესს და საბოლოო დოკუმენტის გამოქვეყნების შემდეგ შევეცდებით დამატებით მოგანოდოთ ჩვენი აზრი საკითხთან დაკავშირებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. სსიპ საქართველოს კონკურენციის ეროვნული სააგენტოს თავმჯდომარის 20015 წლის 14 ივლისის #81 ბრძანება „სსიპ-კონკურენციის სააგენტოს თავმჯდომარის 2014 წლის 12 ნოემბრის #14 ბრძანების შესაბამისად დაწყებული საქმის მოკვლევის ფარგლებში საავტომობილო სანავის ბაზარზე გამოვლენილი სამართალდარღვევის თაობაზე მიღებული გადაწყვეტილების დამტკიცების შესახებ.
2. <https://admin.competition.ge/uploads/12ecff74000a47a3bbbb755d78a7983.pdf>
3. სსიპ. საქართველოს კონკურენციის ეროვნული სააგენტოს თავმჯდომარის 2018 წლის 17 იანვრის N04/7 ბრძანების შესაბამისად განხორციელებული საქმის მოკვლევის თაობაზე მიღებული გადაწყვეტილების დამტკიცების შესახებ
4. <https://admin.competition.ge/uploads/a87be650e7d64307afda293742f7ad25.pdf>
5. სანავის ბაზრის მონიტორინგი 2019 წლის შუალედური ანგარიში
6. სანავის ბაზრის მონიტორინგი 2020 წლის შუალედური ანგარიში - <https://admin.competition.ge/uploads/a7583ae6f2224d658a4c0198809b5ab3.pdf>
7. სანავის ბაზრის მონიტორინგი 2021 წლის შუალედური ანგარიში - <https://admin.competition.ge/uploads/0e76747a96a64da19c4140ac6acc6579.pdf>
8. საავტომობილო სანავის ბაზრის მონიტორინგის ანგარიში 2022 იანვარი-ივლისი - <https://admin.competition.ge/uploads/2a4745f0ddf7414ca9a22e5aef63c70e.pdf>
9. ცისანა სეხნიაშვილი, ეკონომიკის ისტორია, გამომცემლობა „პირველი სტამბა“, თბილისი 2000 წ. I ტომი, 364 გვ.
10. სლავა ფეტელავა, კონკურენციის თეორია და ანტიმონოპოლიური რეგულირება საქართველოში, გამომცემლობა „ლოი“, თბილისი, 2007 წ. 276 გვ.
11. გურამ ჯოლია, განათლება და დასაქმება ციფრულ გარემოში, საგამომცემლო სახლი „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2021 წ. 370 გვ.
12. ირაკლი ჯანგაგაძე, ინოვაციური ეკონომიკის საფუძვლები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 365 გვ.
13. ლაშა მგელაძე, კონკურენციის პოლიტიკის გამომწვევები და მისი სრულყოფის გზები, გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“, თბილისი 2020 წ. 276 გვ.
14. კონკურენციის ეროვნული სააგენტოს შეხვედრა სანავის მსხვილ რეალიზატორებთან ფასების შემცირების მიზნით <https://gnca.gov.ge/media/press-releases/269>
15. გალფის https://gulf.ge/ge/fuel_prices?page=10
16. სოკარი https://www.sgp.ge/ge/price?start_date=2003-01-07&end_date=2012-01-12
17. შპს ლუკოილ ჯორჯია
18. http://www.lukoil.ge/index.php?m=328&date_from=1.1.2012&date_to=17.04.2019
19. ვისოლი <https://my.wissol.ge/public/fuelprices>
20. სანავაზე აქციზის გადასახადი გაიზარდა - <https://bm.ge/ka/article/sawvavze-aqcizuri-gadasaxadi-gaizarda/8483>
21. ნავთობის ფასები - <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-ope-crude-oil-prices-since-1960/>
22. ლარის გაცვლითი კურსი - საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური - <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/92/monetaruli-statistika>
23. ლარის გაცვლითი კურსი <http://www.lari.ge/index.php?do=currency/chart&code=USD>
24. მიმართვა პურის ფასის გაზრდის შესწავლასთან დაკავშირებით <https://imedinews.ge/ge/ekonomika/88948/bakhtadze-puris-pasis-zrdaze-mivmartav-shesabamis-organoobs-sheistsavlon-situatsia>
25. საქართველოს დამოკიდებულება ხორბალზე 100%-მდე გაიზარდა <https://bm.ge/ka/article/>

saqartvelos-damokidebuleba-rusul-xorbalze-100-mde-gaizarda-/62762

26. სანავის კომპანიებს სანავის ფასის შემცირების რესურსი ქონდათ <https://1tv.ge/news/irakli-leqvinadze-mskhvil-kompaniebs-sawvavis-fasis-shemcirebis-resursi-hqondat/>

27. საავტომობილო სანავის ბაზრის მოკვლევა <https://gnca.gov.ge/media/press-releases/271>

28. სექტემბერში სანავის ფასის შემცირება მოსალოდნელი <https://www.interpressnews.ge/ka/article/726170-irakli-lekvinaze-sektembershi-sakartveloshi-sacvavis-pasis-shemcirebaa-mosalodneli/>

29. პრემიერის დავალება სანავის ბაზარზე არსებული სიტუაციის მოკვლევის შესახებ 2014 წ. <https://www.palitravideo.ge/yvela-video/akhali-ambebi/53475-irakli-gharibashvili-dainteresda-ratom-ar-khdeba-satsvavis-fasebis-kontroli-saqarthveloshi.html>

30. სანავის ფასები და კონკურენციის სააგენტოს პირველადი დასკვნა <https://www.radiotavisupleba.ge/a/sacvavis-fasebi/26822044.html>

31. სანავზე აქციის გაზრდა <https://bm.ge/ka/article/sawvavze-aqcizuri-gadasaxadi-gaizarda/8483>

32. საელმწიფო შესყიდვების ერთიანი ელექტრონული სისტემა <https://tenders.procurement.gov.ge/public/?lang=ge>

REFERENCES

1. Order #81 of the Chairman of the National Competition Agency of Georgia dated July 14, 2001
2. Order N04/7 of the Chairman of the National Competition Agency of Georgia dated January 17, 2018
3. Fuel Market Monitoring 2019 Interim Report
4. Fuel Market Monitoring 2020 Interim Report
5. Fuel Market Monitoring 2021 Interim Report
6. Fuel Market Monitoring 2022 Interim Report
7. Cisana Sekhniashvili, History of Economy, Publishing House «Pirveli Stamba», Tbilisi, 2000. Volume I, 364 p.
8. Slava Fetelava, Theory of Competition and Antimonopoly Regulation in Georgia, Publishing House, «Loi», Tbilisi, 2007. 276 p.
9. Guram Jolia, Education and Employment in the Digital Environment, Publishing House «Technical University», 2021. 370 p.
10. Irakli Jangavadze, Fundamentals of Innovative Economics, «publishing house Universal», 365 p.
11. Lasha Mgeladze, Challenges of competition policy and ways to improve it, publishing house «World of Lawyers», Tbilisi 2020, 276 p.
12. <https://gnca.gov.ge/media/press-releases/269>
13. https://gulf.ge/ge/fuel_prices?page=10
14. https://www.sgp.ge/ge/price?start_date=2003-01-07&end_date=2012-01-12
15. http://www.lukoil.ge/index.php?m=328&date_from=1.1.2012&date_to=17.04.2019
16. <https://my.wissol.ge/public/fuelprices>
17. <https://bm.ge/ka/article/sawvavze-aqcizuri-gadasaxadi-gaizarda/8483>
18. <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960/>
19. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/92/monetaruli-statistika>
20. <http://www.lari.ge/index.php?do=currency/chart&code=USD>
21. <https://imedinews.ge/ge/ekonomika/88948/bakhtadze-puris-pasis-zrdaze-mivmartav-shesabamis-organoebis-sheistsavlon-situatsia>
22. <https://bm.ge/ka/article/saqartvelos-damokidebuleba-rusul-xorbalze-100-mde-gaizarda-/62762>
23. <https://1tv.ge/news/irakli-leqvinadze-mskhvil-kompaniebs-sawvavis-fasis-shemcirebis-resursi-hqondat/>
24. <https://gnca.gov.ge/media/press-releases/271>
25. <https://www.interpressnews.ge/ka/article/726170-irakli-lekvinaze-sektembershi-sakartveloshi-sacvavis-pasis-shemcirebaa-mosalodneli/>
26. <https://www.palitravideo.ge/yvela-video/akhali-ambebi/53475-irakli-gharibashvili-dainteresda-ratom-ar-khdeba-satsvavis-fasebis-kontroli-saqarthveloshi.html>
27. <https://www.radiotavisupleba.ge/a/sacvavis-fasebi/26822044.html>
28. <https://bm.ge/ka/article/sawvavze-aqcizuri-gadasaxadi-gaizarda/8483>
29. <https://tenders.procurement.gov.ge/public/?lang=ge>
30. <https://gnca.gov.ge/media/press-releases/269>
31. <https://tenders.procurement.gov.ge/public/library/files.php?mode=app&file=633900&code=1387488310>